

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 24 (2003)

Δελτίον ΧΑΕ 24 (2003), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Νίκου Οικονομίδη (1934-2000)

Ο ζωγράφος Μάρκος ο Ίβηρ στη μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους

Ευθύμιος Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

doi: [10.12681/dchae.387](https://doi.org/10.12681/dchae.387)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ Ε. Ν. (2011). Ο ζωγράφος Μάρκος ο Ίβηρ στη μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 24, 275–280. <https://doi.org/10.12681/dchae.387>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο ζωγράφος Μάρκος ο Ίβηρ στη μονή Ιβήρων του
Αγίου Όρους

Ευθύμιος ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Τόμος ΚΔ' (2003) • Σελ. 275-280

ΑΘΗΝΑ 2003

Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΜΑΡΚΟΣ Ο ΙΒΗΡ ΣΤΗ ΜΟΝΗ ΙΒΗΡΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παρουσία γεωργιανών καλλιτεχνών στο Άγιον Όρος παρουσιάζει η απεικόνιση στην παράσταση των κτητόρων του καθολικού της μονής Ιβήρων του άγνωστου στη βιβλιογραφία Ιβήρα ζωγράφου Μάρκου. Στην παράσταση αυτή, που σώζεται σε ανεξάρτητο πίνακα στο νότιο τοίχο της νότιας κάμαρας του καθολικού, απεικονίζονται, όπως προκύπτει από τις συνοδευτικές επιγραφές, τα εξής ιστορικά πρόσωπα (Εικ. 1): αριστερά ολόσωμος, μετωπικός σε στάση δεήσεως, κρατώντας στο δεξί χέρι σταυρό, εικονίζεται ο βοεβόδας, ηγεμόνας της Βλαχίας, Μίχνεα ο Β' (Εικ. 2), συνοδευόμενος από το γιο του Ράντου, που αποδίδεται σε μικρή ηλικία (Εικ. 4). Τους συνοδεύουν οι ακόλουθες επιγραφές¹: *Ο ΙΩ(ΑΝΝΗΣ) ΜΗΧΝΑΣ ΒΟΕΒΟΔΑΣ* και *Ο ΡΑΔΟΥΛ ΒΟΙΒΟΔΑΣ*. Δεξιά εικονίζεται ο *ΙΕΡΟΤΑΤΟΣ ΚΑΘΙΓΟΥΜΕΝΟΣ ΚΥΡ ΓΑΒΡΙΗΛ* (Εικ. 3), ευλογώντας με το δεξί, ενώ στο αριστερό κρατάει ανοιχτό, ενεπίγραφο ειλητάριο με την ακόλουθη επιγραφή: *ΟΣΤΙΣ ΟΥΚ / ΑΠΟΤΑΣΣΕΤΑΙ ΠΑΣΙ ΤΟΙΣ ΕΑΥΤΟΥ ΟΥ ΔΥΝΑΤΑΙ ΕΙΝΑΙ / ΜΑΘΗΤΗΣ ΤΟΥ*². Τον συνοδεύει ένας μοναχός, ο οποίος φορεί την ενδυμασία του ιερέως μοναχού και φέρει φωτοστέφανο (Εικ. 1). Όπως προκύπτει από την επιγραφή είναι: *Ο ΤΡΙΣΟΛΒΙΟΣ ΚΥΡΙΟΣ ΜΑΡΚΟΣ Ο ΙΒΗΡ Κ(ΑΙ) ΖΩΓΡΑΦΟΣ*.

Ο Μίχνεα ο Β' υπήρξε ηγεμόνας της Βλαχίας σε δύο περιόδους, το 1577-1583 και το 1585-1591³. Η απεικόνισή του στην κτητορική παράσταση συνδέεται προφανώς με χορηγία στη διακόσμηση του καθολικού της μονής Ιβήρων⁴. Το έργο αυτό, όπως προκύπτει από την παράσταση, ανέλαβε πιθανότατα να εκτελέσει ή να συμπληρώσει ο εικονιζόμενος και εξ Ιβηρίας καταγόμενος ζωγράφος Μάρκος⁵.

Η απεικόνιση του πορτραίτου του ζωγράφου, καθιερωμένη στη δυτική ζωγραφική, δεν συνηθίζεται στη βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή μνημειακή ζωγραφική. Ωστόσο, από φιλολογικές μαρτυρίες⁶ γνωρίζουμε ότι ο περίφημος ζωγράφος του 12ου αιώνα Ευλάλιος, κατά την ανανέωση της ψηφιδωτής διακοσμήσεως του ναού των Αγίων Αποστόλων Κωνσταντινουπόλεως, που έγινε στα χρόνια της βασιλείας του Μανουήλ Κομνηνού (1143-1180), απεικόνισε τον εαυτό του ανάμεσα στους φρουρούς του τάφου του Χριστού, στη σκηνή του Λίθου, και μάλιστα με τα ενδύματα που συνήθως φορούσε για να αναγνωρίζεται εύκολα, όπως παραδίδεται. Στα μέσα του 19ου αιώνα ο Ρώσος Uspenskij αναφέρει απόσπασμα τοιχογραφίας που προερχόταν από το νάρθηκα του ναού του Πρωτάτου, στο οποίο, σύμφωνα με την παράδοση, απεικονίζονταν ο ζωγράφος του Πρω-

1. Οι επιγραφές έχουν δημοσιευθεί από τους G. Millet - J. Pargoire - L. Petit, *Inscriptions chrétiennes de l'Athos*, Παρίσι 1904, σ. 71, αριθ. 232.

2. Οι Millet, Pargoire και Petit ακολουθούντες τον Πορφύριο Uspenskij σημειώνουν ότι ο ηγούμενος Γαβριήλ και ο ζωγράφος Μάρκος κρατούν ανοιχτά ενεπίγραφα ειλητάρια, τις επιγραφές των οποίων και δημοσιεύουν. Ωστόσο, όπως φαίνεται στην Εικ. 1, ο Μάρκος δεν κρατεί ειλητάριο, ενώ στο ειλητάριο που κρατάει ο Γαβριήλ είναι αναγεγραμμένη άλλη επιγραφή από αυτή που δημοσιεύουν οι Millet, Pargoire και Petit (ό.π.).

3. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Α', Βουκουρέστι 1912, σ. 453. Petre Panaitescu, *Istoria Romanilor*, Βουκουρέστι 1990, σ. 158.

4. Βλ. ανάλογες κτητορικές παραστάσεις στο Άγιον Όρος, όπου απεικονίζονται ρουμάνοι ηγεμόνες στα καθολικά των μονών Διο-

νυσίου, Δοχειαρίου, Ξενοφώντος. G. Millet, *Monuments de l'Athos. Les peintures*, Παρίσι 1927, πίν. 204.1-2, 242.2 και 243.1-2, 169.6. Επίσης, στη μονή της Λαύρας ο εικονιζόμενος αυτοκράτωρ Ιωάννης Τσιμισκής, όπως αποδείχθηκε κατά τη συντήρηση, είναι ρουμάνος ηγεμόνας (Millet - Pargoire - Petit, ό.π., πίν. 132.1).

5. Στην κτητορική παράσταση ο ζωγράφος Μάρκος αναφέρεται ως *ΙΒΗΡ*, που δηλώνει την εθνικότητα και όχι την ιδιότητά του ως μοναχού της μονής Ιβήρων, οπότε θα δηλωνόταν ως *ΙΒΗΡΙΤΗΣ*.

6. C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire, 312-1453* (Sources and Documents), Englewood Cliffs, N.J. 1972, σ. 229-233. Γενικά για το θέμα της απεικόνισης ζωγράφων στη βυζαντινή τέχνη βλ. Sophia Kalopissi-Verti, *Painters' Portraits in Byzantine Art*, ΔΧΑΕ ΙΖ' (1993-1994), σ. 129-142. Ειδικά για το ζωγράφο Ευλάλιο βλ. σ. 138.

Εικ. 1. Καθολικό μονής Ιβήρων. Οι κήτορες.

τάτου Πανσέληνος. Σχέδιο του πορτραίτου αυτού, με βάση τη μη σωζόμενη σήμερα τοιχογραφία, δημοσίευσε το 1913 ο Georgievskij⁷. Επίσης ο ακαδημαϊκός Ανδρέας Ευγγόπουλος⁸ εξέφρασε την άποψη ότι ο ανώνυμος καλλιτέχνης των τοιχογραφιών του Αγίου Νικολάου του Ορφανού Θεσσαλονίκης (1315-1320) επέλεξε, προκειμένου να απεικονίσει τον εαυτό του, τη μορφή του

ιπποκόμου που κρατάει τα άλογα στη σκηνή της Προσκύνησης των Μάγων.

Πρόσφατα, διατυπώσαμε την άποψη⁹ ότι στην τοιχογραφία της Προδοσίας του Ιούδα στον εξωνάρθηκα της μονής Βατοπεδίου (1312), στη μορφή ενός μεσήλικα γενειοφόρου, που έχει έντονα προσωπογραφικά χαρακτηριστικά, φοράει κουκούλιο και εικονίζεται πίσω

7. V. Georgievskij, *Freski Panselina u Protatu na Afone*, Αγία Πετρούπολη 1913, σ. 9.

8. Α. Ευγγόπουλος, *Οί τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου Ορφανού Θεσσαλονίκης*, Αθήνα 1964, σ. 13, εικ. 12.

9. Ε.Ν. Τσιγαρίδας, Ο κυρ Μανουήλ Πανσέληνος, «*Μανουήλ Πανσέληνος. Ο βυζαντινός ζωγράφος*», εφημ. *Η Καθημερινή*, «Επτά Ημέρες», 29-30 Απριλίου 2000, σ. 9-10.

Εικ. 2. Ο βοεβόδας Ιωάννης ο Μίχνας Β'. Λεπτομέρεια από την παράσταση των κτητόρων.

Εικ. 3. Ο καθηγούμενος της μονής Ιβήρων κυρ Γαβρούιλ. Λεπτομέρεια από την παράσταση των κτητόρων.

ακριβώς από τον Χριστό, απεικονίζεται πιθανότατα ο Πανσέληνος, ο καλλιτέχνης των τοιχογραφιών.

Οι περιπτώσεις αυτές απεικόνισεως βυζαντινών καλλιτεχνών, πλην αυτής του Ευλαλίου, είναι πιθανές και παράλληλα αμφιλεγόμενες. Αντίθετα, η απεικόνιση του πορτραίτου του ζωγράφου Μάρκου, όπως θεμελιώνεται από την επιγραφή που τον συνοδεύει, είναι αναμφισβήτητη.

Ωστόσο, από το 19ο αιώνα γνωρίζουμε την απεικόνιση του ζωγράφου από το Σαμόκοβο της Βουλγαρίας Ζαχαρία Χριστόβιτς, ο οποίος απεικονίζεται στις τοιχογραφίες της μονής του Βαέκοβο (1840), του καθολικού της μονής Troijan (1847-1848), όπως και στις τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Pokrov Bogorodičen (1839) στο Σαμόκοβο και του καθολικού της μονής Μεταμορφώσεως κοντά στο Veliko Tirново (1848-1849)¹⁰.

Ο ζωγράφος Μάρκος ο Ίβηρας, όπως προκύπτει από την κτητορική παράσταση (Εικ. 1), έζησε στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα και ήταν μοναχός τον καιρό που εργάστηκε στη διακόσμηση του καθολικού της μονής Ιβήρων. Εξ όσων γνωρίζω, δεν είναι γνωστός ως καλλιτέχνης, καθ' όσον δεν μας άφησε την υπογραφή του ή την

προσωπογραφία του σε άλλους ναούς ή φορητές εικόνες του Αγίου Όρους ή της πατρίδος του, της Γεωργίας. Ωστόσο, η απεικόνισή του στην κτητορική παράσταση του καθολικού της μονής Ιβήρων, όπου στην επιγραφή που τον συνοδεύει εξάιρεται η ιδιότητα του ζωγράφου και όχι του μοναχού, δείχνει ότι είχε αυτοσυνείδηση της καλλιτεχνικής του προσωπικότητας και ότι θα πρέπει να έχαιρε εκτιμήσεως, ιδιαίτερα υψηλής, στην κοινότητα των μοναχών της μονής Ιβήρων, αν όχι του Αγίου Όρους. Επίσης, προξενεί εντύπωση η απεικόνισή του με φωτοστέφανο, καθώς η επιγραφή που τον συνοδεύει δεν παραπέμπει σε άγιο. Πιθανότατα ο φωτοστέφανος που φέρει ο ζωγράφος Μάρκος οφείλεται στο γεγονός ότι το έτος της απεικόνισέως του στην κτητορική παράσταση είχε ήδη κοιμηθεί. Ανάλογη περίπτωση κεκοιμημένου κληρικού που φέρει φωτοστέφανο απαντά στις τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Σταυρονικήτα (1545/46), στις τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Βαρλαάμι στα Μετέωρα, στις εξωτερικές τοιχογραφίες της Τράπεζας της μονής Μεγίστης Λαύρας κ.α.¹¹.

Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι η απεικόνιση του μοναχού Μάρκου στην κτητορική παράσταση της μονής

10. Βλ. σχετικά Axinia Djurova, *Zastapnicestvoto na svetite, Deviceskijat manastir Pokrov Presvjatija Bogorodici v Samokov*, Σόφια 2002.

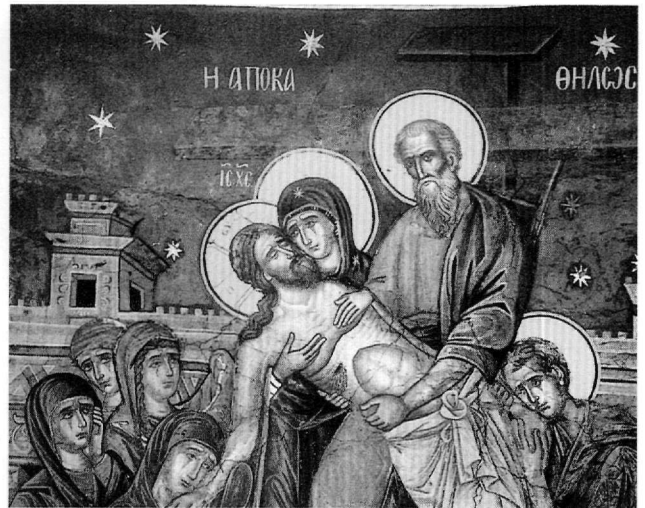
11. Ο κτήτωρ της μονής Σταυρονικήτα, πατριάρχης Ιερεμίας ο Α',

που πέθανε το 1546, απεικονίζεται με φωτοστέφανο. Βλ. Millet, ό.π. (υποσημ. 4), πίν. 167.3. Για τον πατριάρχη Ιερεμία βλ. προχείριος *Ιερά Μονή Σταυρονικήτα*, Άγιον Όρος 1998, σ. 41-48, και 55

Εικ. 4. Ο γιος του Ιωάννη Μίχνα Ράντου. Λεπτομέρεια από την παράσταση των κτητόρων.

(έγχρ. εικ.). Ο κτήτωρ της μονής Βαριλαάμ Θεοφάνης, που πέθανε το 1544, απεικονίζεται τέσσερα χρόνια μετά στις τοιχογραφίες του καθολικού (1548) με φωτοστέφανο. Βλ. Νικ. Νικονάνος, *Μετέωρα*, Αθήνα 1987, σ. 96, εικ. 40. Επίσης ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος εικονίζεται με φωτοστέφανο στις εξωτερικές τοιχογραφίες της Τράπεζας της Λαύρας και σε φορητή εικόνα που σωζόταν στην Παλαιά Μητρόπολη Σερρών. Βλ. σχετικά Α. Ευγγούπουλος, *Σχεδιάσμα ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την Άλωση*, Αθήνα 1957, πίν. 26.1-2. Millet - Pargoire - Petit, *Inscriptions* (υποσημ. 1), σ. 131, αριθ. 397. 12. Βλ. Kalorissi-Verti, ό.π. (υποσημ. 6), σ. 141. Ο Γκράτσιου, *Μεταμορφώσεις μιας θανατοουργής εικόνας. Σημειώσεις στις όψεις παραλλαγές της Παναγίας του Κύκκου*, ΔΧΑΕΙΖ' (1993-1994), σ. 326.

Εικ. 5. Καθολικό μονής Ιβήρων. Η Αποκαθήλωση (λεπτομέρεια).

Ιβήρων με την ιδιότητα του ζωγράφου συμπίπτει χρονικά με την τάση που παρατηρείται από την υστεροβυζαντινή περίοδο και κυρίως από το 16ο αιώνα να απεικονίζεται ο απόστολος Λουκάς ως ζωγράφος της Παναγίας¹². Το θέμα του αποστόλου Λουκά ως ζωγράφου αυτονομείται, όπως είναι γνωστό, στη ζωγραφική των φορητών εικόνων από το 16ο αιώνα, με αντιπροσωπευτικό παράδειγμα τη φορητή εικόνα του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου στο Μουσείο Μπενάκη¹³.

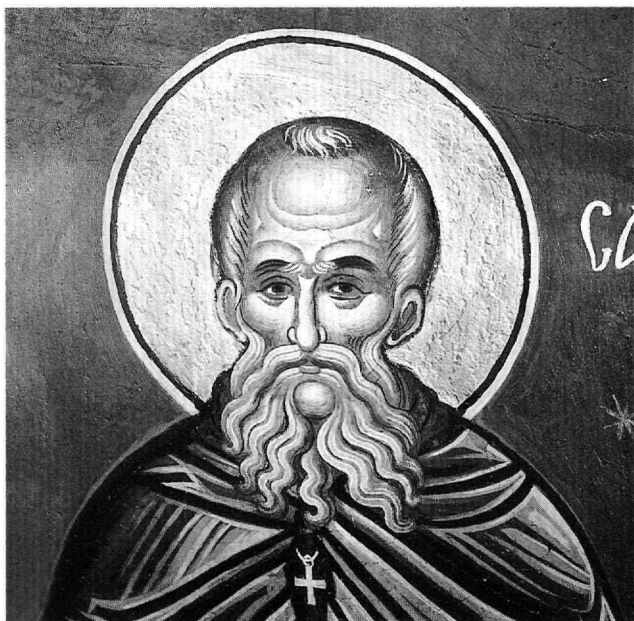
Οι τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Ιβήρων, με βάση τα στοιχεία που παρέχει η κτητορική παράσταση, φαίνεται ότι εκτελέστηκαν, εν μέρει ή στο σύνολό τους, στο τέλος του 16ου αιώνα, στα χρόνια της ηγεμονίας του Μίχνεα του Β'¹⁴.

Οι τοιχογραφίες του καθολικού δεν σώζονται σε καλή κατάσταση, καθ' όσον το 1842 ανανεώθηκε η ζωγραφική επιφάνεια¹⁵, σύμφωνα με τις τάσεις της εποχής, κάτι

13. Βλ. την εικόνα του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου στο Μουσείο Μπενάκη. Ν. Χατζηδάκη, *Εικόνες κρητικής σχολής*, κατάλογος εκθέσεως, Αθήνα 1983, σ. 56. Μ. Κωσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου στο συλλογικό τόμο *Δομήνικος Θεοτοκόπουλος ο Κρης. Έκθεση με αφορμή τα 450 χρόνια από τη γέννησή του*, Ηράκλειο 1990, σ. 146-149.

14. Σύμφωνα με τον Κ. Βλάχο οι τοιχογραφίες του καθολικού φιλοτεχνήθηκαν το 1592, Κ. Βλάχος, *Η Χερσόνησος του Άθω*, Βόλος 1903, σ. 201. Ο Χατζηδάκης διατηρεί τις επιφυλάξεις του για τόσο όψιμη χρονολόγηση των τοιχογραφιών, στο 16ο αιώνα. Βλ. Μ. Chatzidakis, *Recherches sur le peintre Théophane le Crétois*, *DOP* 23-24 (1969-1970), σ. 322.

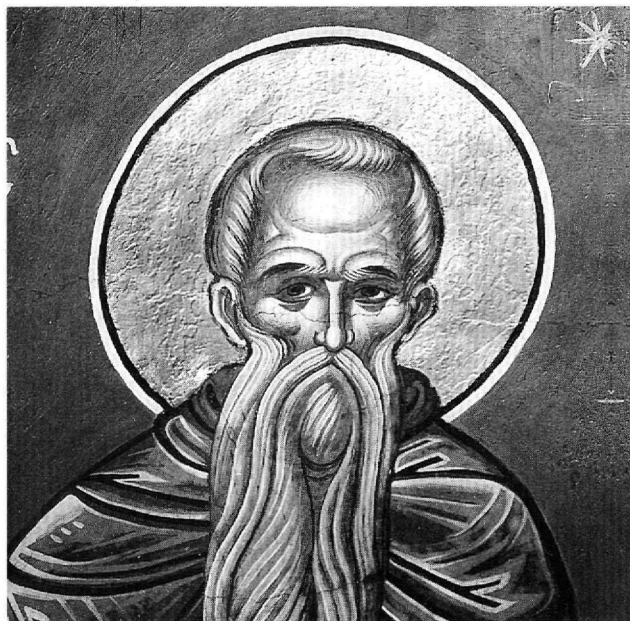
15. Millet - Pargoire - Petit, *Inscriptions* (υποσημ. 1), αριθ. 234, σ. 72.

Εικ. 6. Καθολικό μονής Ιβήρων. Ο άγιος Σάββας (λεπτομέρεια).

που παρατηρείται και σε άλλα καθολικά του Αγίου Όρους, όπως στο καθολικό της μονής Βατοπεδίου (1312) και στο καθολικό της μονής Χελανδαρίου (1320-1321)¹⁶. Ωστόσο, παρά τις επιζωγραφήσεις, ο ζωγράφος Μάρκος ο Ίβηρας φαίνεται ότι στην απόδοση των σκηνών (Εικ. 5) ακολουθεί εικονογραφικούς και φυσιογνωμικούς τύπους της κρητικής σχολής, όπως καθιερώθηκαν στο Άγιον Όρος από τον Θεοφάνη¹⁷.

Το ίδιο παρατηρείται και στην απεικόνιση μεμονωμένων μορφών, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε σε ορισμένες από αυτές. Έτσι, στις μορφές του αγίου Σάββα (Εικ. 6) και του αγίου Ευθυμίου (Εικ. 7) ο ζωγράφος Μάρκος ακολουθεί πιστά φυσιογνωμικούς τύπους και καλλιτεχνικούς τρόπους της κρητικής σχολής, προσαρμοσμένους στην καλλιτεχνική του προσωπικότητα¹⁸. Αυτό σημαίνει ότι ο καλλιτέχνης, που είναι, όπως αναφέραμε, άγνωστος στη Γεωργία, έζησε ως μοναχός στο Άγιον Όρος, όπου διαμόρφωσε την καλλιτεχνική του

Εικ. 7. Καθολικό μονής Ιβήρων. Ο άγιος Ευθύμιος (λεπτομέρεια).

προσωπικότητα δίπλα σε έναν κρητικό ζωγράφο, τον Θεοφάνη ή τον Ζώρζη.

Μάλιστα, η εικονογραφική, τεχνική και τεχνοτροπική συνάφεια που παρουσιάζει με το έργο του Θεοφάνη δεν αποκλείει την περίπτωση να υπήρξε μαθητής του μεγάλου αυτού καλλιτέχνη του πρώτου μισού του 16ου αιώνα. Άλλωστε, όπως έχουμε επισημάνει, ο Θεοφάνης έχει δουλέψει στη μονή Ιβήρων στη φιλοτέχνηση εικόνων και του επιστυλίου με σκηνές Δωδεκαόρτου στο τέμπλο του καθολικού της μονής¹⁹. Έτσι, δεν αποκλείεται ένα μέρος της ζωγραφικής του καθολικού να οφείλεται στον Θεοφάνη. Ωστόσο, η συμμετοχή ή όχι του Θεοφάνη στη διακόσμηση του καθολικού και ο ρόλος του ζωγράφου Μάρκου στην ολοκλήρωσή της θα αποσαφηνισθεί μόνο όταν γίνει συντήρηση και αφαίρεση των νεότερων επιζωγραφήσεων. Εκτός από την πιθανή συμμετοχή του Μάρκου στη διακόσμηση του καθολικού της μονής Ιβήρων, προσφάτως αποδώσαμε στον ίδιο καλλιτέχνη δύο θυρόφυλλα μεγά-

16. Ό.π., αριθ. 53, σ. 17. Ε.Ν. Τσιγαρίδας, Τα ψηφιδωτά και οι βυζαντινές τοιχογραφίες, *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Παράδοση - ιστορία - τέχνη*, Άγιον Όρος 1996, σ. 235. Ο ίδιος, *Τοιχογραφίες της περιόδου των Παλαιολόγων σε ναούς της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 11.

17. Βλ. την παράσταση της Εγέρσεως του Λαζάρου και της Βαϊόφορου, Millet, *Athos* (υποσημ. 4), πίν. 255.

18. Μ. Χατζηδάκης, *Ο κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης. Οι τοιχογραφίες της Ι. Μονής Σταυρονικήτα*, Άγιον Όρος 1986, εικ. 209.

19. Ε.Ν. Τσιγαρίδας, Άγνωστο επιστύλιο του Θεοφάνη του Κρητός στη μονή Ιβήρων στο Άγιον Όρος, *ΔΧΑΕ ΙΣΤ'* (1991-1992), σ. 185-208. Ο ίδιος, Νέα στοιχεία της καλλιτεχνικής δραστηριότητας του Θεοφάνη του Κρητός στην Ιερά Μονή Ιβήρων, *Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 371-383.

λων διαστάσεων (233×80 εκ.) που σώζονται στην ίδια μονή και προέρχονται από το καθολικό²⁰. Στα θυρόφυλλα, εκτός από τον Χριστό και την Παναγία, απεικονίζονται δεόμενοι δύο κοσμικοί, που έχουν ταυτιστεί με τον ηγεμόνα της Βλαχίας Μίχνεα Β' και το γιο του Ράντου. Είναι οι ίδιοι ηγεμόνες, που μαζί με το ζωγράφο Μάρκο απεικονίζονται στην κτητορική παράσταση του καθολικού. Έχουμε λοιπόν τη γνώμη ότι η συνάφεια κτητορικής παράστασης και θυροφύλλων οδηγεί στην απόδοση των θυροφύλλων στο ζωγράφο Μάρκο.

Συνοψίζοντας, επισημαίνουμε ότι η κτητορική παρά-

σταση της μονής Ιβήρων διασώζει το πορτραίτο ενός ζωγράφου του δεύτερου μισού του 16ου αιώνα. Ο ζωγράφος αυτός, ο οποίος, εξ όσων γνωρίζω, είναι άγνωστος στην πατρίδα του τη Γεωργία, απεικονίζεται ως ιερομόναχος. Αυτό σημαίνει ότι μόνασε στο Άγιον Όρος, και, πιθανότατα, στη μονή Ιβήρων, όπου διαμόρφωσε την καλλιτεχνική του προσωπικότητα, δίπλα ίσως στον κρητικό ζωγράφο Θεοφάνη ή τον Ζώρζη. Δεν αποκλείεται, μάλιστα, ο ζωγράφος αυτός να συνδέεται με τη διακόσμηση του καθολικού της μονής Ιβήρων και τη φιλοτέχνηση δύο θυροφύλλων της ίδιας μονής.

E.N. Tsigaridas

THE PAINTER MARKOS THE IBERIAN IN THE IVIRON MONASTERY ON MT ATHOS

Of particular interest for the presence of Georgian artists on Mt Athos is the depiction of the Iberian painter Markos, unknown in the bibliography, in the representation of the donors of the katholikon of the Iviron monastery (Fig. 1). The historical persons illustrated in this scene, which is preserved in an independent panel on the south wall of the south vault of the katholikon, are identified by the accompanying inscriptions as follows: left, full-bodied and frontal, in pose of intercession, holding a cross in the right hand, the Voevod, Prince of Wallachia, Mihnea II (Fig. 2), accompanied by his son Radu, who is shown as a child (Fig. 4); right, the Prior Sire Gabriel, accompanied by a hieromonk, *Ο ΤΡΙΚΟΑΒΙΟΚ ΚΥΡΙΟΚ ΜΑΡΚΟΚ Ο ΙΒΗΡ Κ(ΑΙ) ΖΩΓΡΑΦΟΚ* (The thrice-felicitous Sire Markos the Iberian and painter).

Mihnea II was Prince of Wallachia for two terms, 1577-1583 and 1585-1591. His portrayal in the donor representation is linked presumably with sponsoring the decoration of the katholikon of the Iviron monastery, which work the depicted painter Markos, who hailed from Iberia, apparently undertook to execute or complete.

The depiction of the painter's portrait, established practice in Western painting, was by no means usual in Byzantine and Post-Byzantine art.

Since the painter Markos the Iberian is depicted together with the Prince of Wallachia Mihnea II, he must have lived in the second half of the sixteenth century and was a hieromonk at the time he worked, most probably, on the decoration of the katholikon of the Iviron monastery. As far as I know, he is not otherwise known as an artist, since no signature or portrait of his exists in other monuments or on portable icons on the Holy Mountain or in his native Georgia. Nevertheless, his depiction in the donor representation in the katholikon of the Iviron monastery, where the inscription accompanying him refers to his status as a painter and not as a monk, indicates that he was conscious of his personality as an artist and that he was respected in the community of monks in the Iviron monastery, if not on Mt Athos. Apart from the possible participation of Markos in the decoration of the katholikon of the Iviron monastery, we have recently ascribed to the same artist two door panels of large dimensions (233×80 cm.) preserved in the same monastery. Depicted on these, in addition to Christ and the Virgin, are two laymen in intercession, who have been identified as the Prince of Wallachia Mihnea II and his son Radu, the same persons as appear together with the painter Markos in the donor representation in the katholikon.

20. *Θησαυροί του Αγίου Όρους, κατάλογος εκθέσεως*, Θεσσαλονίκη 1997, αρ.θ. 2.80, σ. 146, 147.